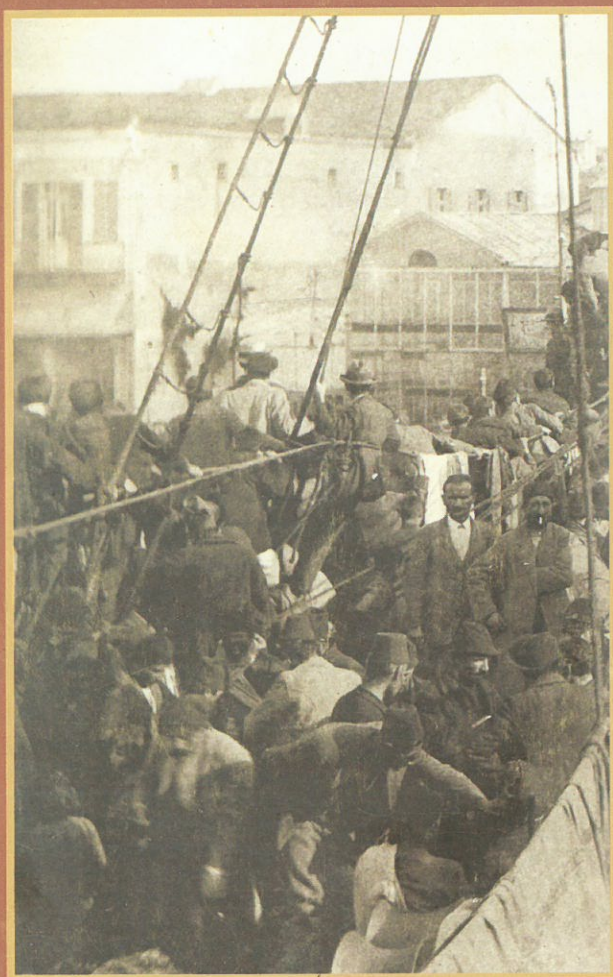

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 2010

Πρόσφυγες στο Ηράκλειο
του Μεσοπολέμου

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ¹

της Ευγενίας Λαγουδάκη

α. Η άφιξη

*«Διά του ατμοπλοίου “Σμύρνη” αφίκοντο χθες εις την πόλιν μας περί τους 300 πρόσφυγας εκ Πόντου, οίτινες εγκατεστάθησαν εις τα επί του τείχους παραπήγματα. Η κατάσταση αυτών από απόψεως ιδία ενδυμάτων είναι αθλιεστάτη. Πληροφορούμεθα ότι θα συσταθούν επιτροπαί εράνων προς περίθαλψιν αυτών».*²

Με τη λιτή αυτή δημοσίευση της εφημερίδας *Νέα Εφημερίς*³ έγινε γνωστή η πρώτη ομαδική άφιξη προσφύγων από τη Μικρά Ασία στο Ηράκλειο, τον Αύγουστο του 1922. Οι περισσότερες όμως ομαδικές αφίξεις προσφυγικού πληθυσμού στην πόλη πραγματοποιήθηκαν τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους⁴. Η εισροή συνεχίστηκε, σποραδικά, και τα επόμενα τρία χρόνια⁵.

1 Το ανά χείρας κείμενο αποτελεί απόσπασμα από το ομότιτλο βιβλίο της Ευγενίας Λαγουδάκη (*Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Δοκιμάκη, Ηράκλειο 2009).

2 *Νέα Εφημερίς*, 3/8/1922.

3 Ιδιοκτησίας Ιωάννη Μουρέλλου. Πρωτοεκδόθηκε το 1911.

4 «Διά του ατμοπλοίου “Γένουα” αναμένονται εις την πόλιν μας εξακόσιοι νέοι πρόσφυγες εκ Κιλικίας αποστελλόμενοι εκ Πειραιώς όπως εγκατασταθώσιν ενταύθα», *Νέα Εφημερίς*, 12/8/1922· «Χθές δι’ επιτάκτου ατμοπλοίου μετεφέρθησαν εις την πόλιν μας εκ του λοιμοκαθαρτηρίου Αγίου Γεωργίου Πειραιώς 640 Έλληνες πρόσφυγες εκ Ρωσίας οι πλείστοι των οποίων κατάγονται εκ της γνωστής πόλεως Καρς...», *Νέα Εφημερίς*, 13/8/1922· «Διά της “Μυκάλης” αφίκοντο πολλάι οικογένειαι προσφύγων εκ Μυτιλήνης», *Νέα Εφημερίς*, 11/9/1922· «Αφίκοντο χθες εκ Χίου και εκ Πειραιώς εις την πόλιν μας περί τους χιλίους πρόσφυγες Μικρασιάται εν αθλιεστάτη καταστάσει. Οι αφιχθέντες ετοποθετήθησαν υπό των αρχών προσωρινώς εις διάφορα οικήματα μέχρις ότου εξευρεθούν μόνιμα κατοικία εις αυτούς», *Νέα Εφημερίς*, 13/9/1922· «Διά του ατμοπλοίου “Πολικός” αφίκοντο κατευθείαν εκ Χίου εις την πόλιν μας 300 οικογένειαι προσφύγων εκ Μικράς Ασίας τας οποίας παρέλαβεν εκ της αποβάθρας ο κ. Δήμαρχος Ηρακλείου και τας οδήγησεν εις διάφορα οικήματα προς στέγασιν», *Νέα Εφημερίς*, 15/9/1922· «Την πρωίαν της Κυριακής κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας μέγα επίτακτον φορτηγόν ατμόπλοιον εφ’ ού ετέβαινον εννέα χιλιάδες πρόσφυγες εκ Σμύρνης. Εκ τούτων απεβιβάσθησαν εις την πόλιν μας περί τους 7.000 οίτινες κατενεμήθησαν εις διάφορα επιταχθέντα οικήματα και διαφόρους οίκους», *Νέα Εφημερίς*, 20/9/1922· «Σήμερον κατέπλευσεν εις Σούδα τον υπερωκεάνειον “Θεμιστοκλής”, διά του οποίου μετεφέρθησαν εις Κρήτην 9 χιλιάδες πρόσφυγες. Εκ τούτων 6 χιλιάδες θα αποβιβάσθουν εις Σούδα, οι δε τρεις χιλιάδες εις Ηράκλειον», *Νέα Εφημερίς*, 22/9/1922· «Νέαι χιλιάδες προσφύγων απεβιβάσθησαν εις την πόλιν μας», *Νέα Εφημερίς*, 25/9/1922· «Χθες εσπέρας κατέπλευσε το μέγα επίτακτον “Ευγενία” πλήρες προσφύγων· εξ αυτών εξήλθον μόνον οι έχοντες συγγενείς καταφυγόντας ενταύθα οι δε λοιποί προορίζονται διά την Πελοπόννησον κατόπιν διαταγής της Κυβερνήσεως», *Νέα Εφημερίς*, 27/9/1922.

5 «Κατόπιν εγκρίσεως της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης αφίχθησαν εις την πόλιν μας διά του ατμοπλοίου “Σπάρτη” δεκαπέντε νέοι πρόσφυγες», *Νέα Εφημερίς*, 11/1/1923· «Η διεύθυνσις Περιθάλψεως Ηρακλείου... απεφάσισε να αποστείλῃ εις Μεσαράν εις τα τουρκικά χωρία πάντας τους εκ Πειραιώς ή άλλων μερών αφικνουμένους πρόσφυγας. Εις εκτέλεσιν της αποφάσεως ταύτης η Υπηρεσία Περιθάλψεως απέστειλεν το παρελθόν Σάββατον εις Αρκαλοχώρι 32 οικογενείας προσφύγων αφιχθέντων εκ Πειραιώς», *Νέα Εφημερίς*, 8/5/1923· «...έχουν αφιχθεί υπέρ τα 200 άτομα αναζητούντα τους συγγενείς των ή εργασίαν», *Νέα Εφημερίς*, 26/7/1923· «Ελήφθη εις την Νομαρχίαν τηλεγράφημα της υπηρεσίας δι’ ού γνωρίζεται ότι διά του “Αδριατικού” απεστάλησαν κατόπιν διαταγής του Υπουργείου 21 πρόσφυγες εις Ηράκλειον», *Νέα Εφημερίς*, 24/5/1924· «Διά του ατμοπλοίου “Αντιγόνη” μετεφέρθησαν προχθές εσπέρας εκ Χίου εις την πόλιν μας 120 οικογένειαι προσφύγων καταγομένων ως επί το πλείστον εξ Ερυθραίας...», *Νέα Εφημερίς*, 1/10/1924· οι οικογένειαι αυτές μεταφέρθησαν στο Χουδέτσι και την Αγία Βαρβάρα προκειμένου να διοχετευτούν στη Μεσαρά, *Νέα Εφημερίς*, 2/10/1924. «Προχθές αφίκοντο εις την πόλιν μας υπέρ τας 15 οικογενείας προσφύγων εκ Χίου...», *Νέα Εφημερίς*, 7/10/1924· «Η εν Αθήναις Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων δι’ εγγράφου της προς την Νομαρχίαν Ηρακλείου γνωρίζει ότι απεφασίσθη όπως εγκατασταθώσιν γεωργικώς εις την επαρχίαν Μονοφατίου 14 οικογένειαι προσφύγων εκ Νιγδης», *Νέα Εφημερίς*, 19/2/1925. «Ανεκοινώθη παρά της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων η μετακίνησις 14 οικογενειών

Σταθμοί επιβίβασης ήταν η Χίος, η Μυτιλήνη, ο Πειραιάς και η Παραμυθιά. Η μεταφορά τους γινόταν με επιβατηγά και εμπορικά ατμόπλοια: «Αδριατικός», «Αικατερίνη Σ.», «Αντιγόνη», «Γένουα», «Ευγενία», «Ερμούπολις», «Μυκάλη», «Πολικός», «Σπάρτη», «Χίος» και το υπερωκεάνιο «Θεμιστοκλής».

Πρόσφυγες επίσης έφτασαν στα Χανιά με το ιαπωνικών συμφερόντων πλοίο «Toketiaroy» και το «Θεμιστοκλής», καθώς και στην Ιεράπετρα, τη Σητεία και το Ρέθυμνο.⁶

Η παρουσία προσφύγων από τη Μικρά Ασία στην περιοχή του Ηρακλείου δεν μαρτυρείται μόνο την περίοδο που εξετάζουμε. Μετακινήσεις προσφύγων προς το νησί είχαν γίνει ακόμη και κατά την προϊστορική εποχή αλλά και στη μεσαιωνική Κρήτη μέσω των νησιών του Αιγαίου. Κατά το 1913-1914 υπολογίζεται ότι εισήλθαν στο Ηράκλειο περίπου 300-400 άτομα από τα Δωδεκάνησα και την Αλικαρνασσό.

Λίγο πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή ήλθαν 1154 οικογένειες (4.025 άτομα) από τα παράλια της Μικράς Ασίας, για προσωρινή ως επί το πλείστον εγκατάσταση, κυρίως από τις πόλεις Κρήνη, Καράμπουργνα, Αλικαρνασσό, Φώκαια, Νέα Φώκαια, Αϊδίνι και Βρυούλα, και 308 οικογένειες (1271 άτομα) από τα Δωδεκάνησα.⁷ Μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου και την πυρπόληση της Σμύρνης (1922), η μετακίνηση αυτή πήρε χαρακτήρα μαζικής φυγής.

προσφύγων Νίγδης εκ Πελοποννήσου εις Ηράκλειον ίνα εγκατασταθώσιν γεωργικώς εις Μονοφάτσι», *Η 17η*, 19/2/1925· «Ανεκοινώθη υπό του Υπουργείου Προνοίας ότι 180 προσφυγικά οικογένειαι εκ Ρεθύμνης θα μεταφερθώσιν απ' ευθείας εις Μονοφάτσι μέσω του όρμου των καλών Λιμένων», *Νέα Εφημερίς*, 25/3/1925. «Οι αφικνούμενοι σήμερον την πρωΐαν διά του ατμοπλοίου "Ερμούπολις" 700 πρόσφυγες απαρτίζοντες 185 οικογενείας θέλουσιν εγκατασταθῇ εις την επαρχίαν Μονοφατισίου σποραδικώς», *Νέα Εφημερίς*, 5/4/1925· «Αφίχθησαν προχθές εσπέρας προερχόμενοι εξ Ηπείρου 185 οικογένειαι (700 άτομα) προσφύγων καταγομένων εκ Καισαρείας...», *Νέα Εφημερίς*, 7/4/1925· «Διά του ατμοπλοίου "Ερμούπολις", περί τους 880 πρόσφυγες προερχόμενοι εκ Ρεθύμνης», *Η 17η*, 7/4/1925· «Διά του ατμοπλοίου "Ερμούπολις" αναμένεται να φθάσουν εις την πόλιν μας προερχόμενοι εκ Χανίων 700 νέοι πρόσφυγες», *Ανόρθωσις*, 4/4/1925· «Διά του καταπλεύσαντος χθες ατμοπλοίου "Αικατερίνη Σ." αφίχθησαν ενταύθα προερχόμενοι εκ Παραμυθίας 50 περίπου οικογένειαι προσφύγων», *Η 17η*, 4/8/1925· «Διά του ατμοπλοίου "Χίος" αφίκοντο χθες εις την πόλιν 150 πρόσφυγες προορισμένοι προς εγκατάστασιν εις Μεσαράν», *Νέα Εφημερίς*, 4/8/1925.

6 *Νέα Εφημερίς*, 11, 22/9/1922, 2, 4/10/1922, 2/11/1922.

7 Είχαν εγκατασταθεί στα τεμένη Ρετζέπ Αγά (Καμαράκι), Μπαλτά τζαμί, Ντεφερντάρ, Κιζίλ Τάπιας, Ζουλφικάρ Αγά (Αγίας Αικατερίνης), στις αποθήκες του τελωνείου, στα επίτακτα οικήματα Ζεκινγιά και Βελβνάκη, σε στρατιωτικά παραπήγματα επί του τείχους, σε διάφορα ενοικιαζόμενα οικήματα της πόλης και σε χωριά: βλ. *Η Περιθάλπις των προσφύγων 1917-1920*, Υπουργείον Περιθάλψεως, Αθήνα 1920, σελ. 152-153, Μιχαήλ Αιλιανός, *Το έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως*, Αθήναι 1921, σελ. 56, 60, 114, 128, 397, 400, 444, 473-475, Ιωάννης Ζαϊμάκης, «Καταγωγή Ακμάζοντα», *Παρέκκλιση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940)*, Αθήνα: «Πλέθρον», 1999, σελ. 73-74, Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη «Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο. Το παράδειγμα της Νέας Αλικαρνασσού», *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ2, Ηράκλειο: «Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών», 2000, σελ. 100, 105· «... τους προ της Μικρασιατικής συμφοράς παραμένοντας εξ Αλικαρνασσού και Δωδεκανήσων», Νομάρχης Ηρακλείου, *Νέα Εφημερίς*, 17/5/1924, «... υπάρχει μεγάλος αριθμός παλαιών προσφύγων Αλικαρνασέων και Δωδεκανήων [=Δωδεκανήσιων] οίτινες παραμένωσιν εις διαφόρους καταυλισμούς», Νομάρχης Ηρακλείου, *Νέα Εφημερίς*, 24/5/1924.

β. Η ένταξη στην τοπική κοινωνία.

Η σχέση μεταξύ γηγενών και προσφύγων, κατά τον Μεσοπόλεμο, χαρακτηρίζεται από αντιπαλότητα σε πολλαπλά επίπεδα.

Σε επίπεδο πολιτικό, η αντιπαλότητα έχει τις ρίζες της στα γεγονότα του Εθνικού Διχασμού. Πολλοί Μικρασιάτες πρόσφυγες που βρίσκονταν στην Ελλάδα από το 1914, στην περίοδο του Εθνικού Διχασμού παρείχαν την υποστήριξή τους στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Η υποστήριξη που παρείχαν στον πόλο αυτό του Διχασμού δημιούργησε προστριβές ανάμεσα σε αυτούς και στους γηγενείς που ανήκαν στο αντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο. Κατά τα γεγονότα του Νοεμβρίου 1916 αδιευκρίνιστος αριθμός προσφύγων εκτελέστηκε κοντά στο νοσοκομείο «Σωτηρία» από αντιβενιζελικά σώματα επιστρατών.

Μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου χιλιάδες νέοι πρόσφυγες ήλθαν στην Ελλάδα. Η υποστήριξη που παρείχαν στο ίδιο κόμμα για δέκα τουλάχιστον χρόνια συνέβαλε στο να τους αντιμετωπίζει ως αντίζηλους στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων της χώρας μεγάλο τμήμα του αντιβενιζελικού γηγενούς στοιχείου.

Η κουλτούρα των προσφύγων περιείχε πλήθος ιδιαιτεροτήτων: γλώσσα (μεγάλο τμήμα των προσφύγων ήταν τουρκόφωνοι ή μιλούσαν ποντιακά, που ήταν ακατανόητα για τον γηγενή πληθυσμό), νοοτροπία, διασκέδαση, ήθη, μουσική, πρόβαλλαν μια διαφορετικότητα, την οποία οι γηγενείς εκλάμβαναν ως απειλή για την πολιτισμική τους «καθαρότητα». Η υποτιθέμενη «σεξουαλική χαλαρότητα» και ο τρόπος ζωής των γυναικών προσφύγων θεωρήθηκε κίνδυνος «ηθικής διάβρωσης» της κοινωνίας. Η εγκατάσταση των προσφύγων σε αμιγείς συνοικισμούς (στις παρυφές των πόλεων ή στην ύπαιθρο) και η ελπίδα της επανόδου στα «πάτρια εδάφη»⁸ επέτειναν την απομόνωσή τους και δυσχέραιναν την επαφή τους με το γηγενές στοιχείο.

Το ζήτημα της στέγασης αποτέλεσε, επίσης, σημείο τριβής, γιατί η κυβέρνηση είχε επιτάξει χιλιάδες σπίτια και δωμάτια για εξεύρεση προσωρινής λύσης στο πρόβλημα αυτό. Πολλά σχολεία χρησιμοποιήθηκαν ως προσωρινά καταλύματα και τα μαθήματα διακόπηκαν για μεγάλο διάστημα. Αυτό προκάλεσε διαμαρτυρίες των γονιών των ντόπιων μαθητών.

⁸ Οι Μικρασιάται πρόσφυγες οι εύρισκόμενοι εν τω νομώ Ηρακλείου... διαμαρτύρονται κατά της ιδέας της ανταλλαγής των πληθυσμών και διαλαλούν ότι είναι στερεώς αποφασισμένοι να αγωνισθώσιν υπέρ της επανόδου των εις τας εστίας των», *Νέα Εφημερίς*, 8/1/1923· «Ο προσφυγικός κόσμος τρεφόμενος πάντοτε με την έμμονον και αδιάσειστον ιδέαν παλιννοστήσεως εις τα πάτρια εθνικά εδάφη...» (ψήφισμα προσφυγικών οργανώσεων), *Νέα Εφημερίς*, 3/4/1926· «... ουδεμία ανθρωπίνη δύναμις είναι ικανή να αναχαιτίσῃ τα ρεύματα των ιστορικών πεπρωμένων των λαών τα οποία ωθούν ακατανίκητως τους προσφυγικούς πληθυσμούς εις τας προγονικάς εστίας», *Η Ίδη*, 29/10/1930.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄. ΙΔΡΥΣΙΣ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ

Ἄρθρον 1ον

Ἰδρύεται Σύνδεσμος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν
«Μικρασιατικὸς Σύνδεσμος Προσφύγων Νο-
μοῦ Ἡρακλείου» με ἔδραν τὸ Ἡράκλειον.

Ἄρθρον 2ον

α΄.) Σκοπὸς τοῦ Συνδέσμου εἶναι ἡ ἀλληλεγ-
γὴ μετὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ.

β΄.) Ἡ διαφώτισις τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν
προισταμένων ἀρχῶν ἐπὶ παντὸς προσφυγικοῦ ζή-
τήματος

γ΄.) Ἡ ἐξέυρεσις ἐργασίας, ἡ παροχὴ Ἱατρι-
κῆς βοηθείας καὶ ἐν γένει ἡ νοσητέτης καὶ ἡ
πρόληψις ἐκτροπῶν παρὰ τῶν μελῶν τοῦ Συν-
δέσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΜΕΛΗ

Ἄρθρον 3ον

Μέλη τοῦ Συνδέσμου εἶναι τακτικά καὶ ἐπί-

Ἡ πρώτη σελίδα του καταστατικοῦ του Συνδέσμου Μικρασιατῶν Προσφύγων
Νομοῦ Ηρακλείου. (Παραχωρήθηκε ἀπὸ την κ. Καίτη Κορμανοῦ).

Οἱ μεγαλύτερες ὁμῶς ἐντάσεις μετὰ τῶν δύο πληθυσμιακῶν ομάδων
σχετίζονται με τὴν κυριότητα τῆς γῆς. Οἱ πρόσφυγες ἐγκαταστάθηκαν σε
τοιφλίκια που καλλιεργοῦσαν αὐτόχθονες καλλιεργητὲς, οἱ οἱοῖσι ἀπαιτοῦσαν
τὴν ιδιοποίησίν τους. Ἀκόμη, οἱ πρόσφυγες πήραν γῆ που δικαιοματικά
ἐπρεπε να δοθεῖ σε ὅσους εἶχαν πολεμήσει στη Μικρὰ Ἀσία. Οἱ συγκρούσεις
μετὰ τῶν δύο ομάδων αποσκοποῦσαν στο να αναγκάσουν τοὺς πρόσφυγες
να εγκαταλείψουν τα κτήματα που τοὺς εἶχαν ἀποδοθεῖ. Οἱ ἐρίδες για τὴν
κατοχὴ τῆς γῆς δεν ἐγίναν μόνο ἀνάμεσα σε γηγενεῖς καὶ πρόσφυγες, ἀλλὰ
καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἰδίους τοὺς πρόσφυγες⁹.

⁹ Τέτοια μικροσυμπλοκή ἐγίνε στον Στεῖρωνα μετὰ παλιῶν καὶ νέων προσφύγων, *Νέα Εφημερίς*, 23/6/1925.

Έντονος επίσης ήταν ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις δύο ομάδες σε ολόκληρο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων και κυρίως στην αγορά εργασίας. Οι πρόσφυγες αποτελούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό και πολλοί γηγενείς τούς θεωρούσαν υπεύθυνους για τη συμπίεση των μισθών τους¹⁰.

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον νομό Ηρακλείου ήταν Έλληνες στη συνείδηση, Χριστιανοί στο θρήσκευμα, άριστοι γνώστες της ελληνικής γλώσσας (λίγοι τουρκόφωνοι εγκαταστάθηκαν στα χωριά)¹¹, οπαδοί του Φιλελεύθερου Κόμματος, αντίπαλοι του Λαϊκού Κόμματος και είχαν ειδικευση εργασίας. Τα στοιχεία αυτά τους βοήθησαν να ενταχθούν στο κοινωνικό και εργασιακό τους περιβάλλον και δεν εκδηλώθηκαν έντονες αντιπαραθέσεις όπως σε άλλες περιοχές της Ελλάδας¹².

Η ειδικότητα των προσφύγων στην καλλιέργεια της σουλτανίνας τούς καθιστούσε πολύτιμους για τη γεωργική παραγωγή.¹³ Στην πόλη είχαν την έδρα τους πολλές διοικητικές αρχές. Μεγάλο τμήμα του προσφυγικού πληθυσμού απορροφήθηκε από αυτές, λόγω της μόρφωσης που διέθετε. Ο εμπορικός-βιομηχανικός τομέας και ο τομέας των υποδομών γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη. Ικανός αριθμός προσφύγων ασχολήθηκε με τη βιομηχανική και εμπορική δραστηριότητα ή εργάστηκαν ως εργάτες.

Από την πλευρά τους οι τοπικές αρχές, πριν ξεκινήσει η εγκατάσταση προσφύγων στην ύπαιθρο, το φθινόπωρο του 1922, ανέλαβαν να προετοιμάσουν ψυχολογικά τους κατοίκους της υπαίθρου. Προγραμματίστηκε επίσκεψη του Μητροπολίτη και του Νομάρχη Ηρακλείου στην ύπαιθρο «... για συναδέλφωση και ομόνοια του λαού». ¹⁴ Παρ' όλα αυτά υπήρξαν αντιπαλότητες ανάμεσα στις δύο ομάδες, κυρίως σε οικονομικές δραστηριότητες, στέγαση και χρήση γης.

Η ενασχόληση προσφύγων με το εμπόριο προκάλεσε τη δυσφορία των ντόπιων εμπόρων: «... μέγα μέρος των αγροτών προσφύγων μετεβλήθησαν εις αστούς και ασχολούνται με το εμπόριον παραγκωνίζοντας τους εντοπίους». ¹⁵

Η πρόσληψη πρόσφυγα γιατρού στο Δημοτικό Νοσοκομείο, στη θέση

10 Κωνσταντίνος Κατάπης, «Αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στον τόμο: Γεώργιος Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την Καταστροφή*, ό.π., σελ. 104-126.

11 «...Ο ανωτέρω συνοικισμός [Φιλίσσα] κατοικούμενος εξ ολοκλήρου εκ προσφύγων εξ Ικονίου της Μικράς Ασίας, ομιλούντων την τουρκικήν γλώσσαν...» 3/5/1954, έγγραφο του Μητροπολίτη Κρήτης προς τον Υπουργό Γεωργίας, φάκελος Φιλίσσα, ΑΔΑΑΝΗΚ.

12 «Η διαγωγή των εντοπίων χωρικών απέναντι των προσφύγων είναι η πλέον θαυμαστή εάν ληφθή υπ' όψιν ότι πλείστοι αγρόται έχουν πόρον ζωής τα ημερομίσθια εκ της καλλιεργείας των Μουσουλμανικών κτημάτων», Γεώργιος Σερβάκης, Επιθεωρητής Εποικισμού Κρήτης, *Η Παμπροσφυγική*, 23/11/1924. Σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Η Ίδη*, 19/4/1924, αναφέρονται δύο επιθέσεις προσφύγων σε γηγενείς χωρίς να γίνεται λόγος για τις αιτίες.

13 «Το ευτύχημα είναι... ότι οι Μικρασιάται πρόσφυγες είναι άπαντες εργατικοί. Η ειδικότης άλλως τε εις την αμπελουργίαν τούς καθιστά πολυτίμους εις τον τόπον μας», *Νέα Εφημερίς*, 27/11/1922.

14 *Νέα Εφημερίς*, 12/10/1922.

15 *Νέα Εφημερίς*, 21/5/1924.

ντόπιου που απολύθηκε, είχε ως αποτέλεσμα την παρέμβαση του Ιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου στον Δήμαρχο και τον Αντιπρόεδρο του Δημοτικού Συμβουλίου, το οποίο «...διέπραξεν μίαν τοιαύτην πράξιν ήτις θίγει την φιλοτιμίαν τού μη προσληφθέντος εις την υπηρεσίαν του Νοσοκομείου ιατρού[] ...προσβάλλεται όλος ο ιατρικός κόσμος Ηρακλείου».¹⁶

Κάτοικοι του Ηρακλείου, τα εξοχικά σπίτια των οποίων είχαν επιταχθεί για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων, με παράστασή τους στον Νομάρχη, ζήτησαν την απομάκρυνσή τους προκειμένου να μεταβούν οι ίδιοι με τις οικογένειές τους για το μάζεμα των σταφυλιών.

Η παράταση της διαμονής των προσφύγων στα σχολικά κτήρια επίσης ενόχλησε τους γονείς των μαθητών, που απαίτησαν από τις κρατικές αρχές να τους απομακρύνουν, ώστε να λειτουργήσουν τα σχολεία.¹⁷

Όταν δημιουργούνται έντονες αντιπαραθέσεις, η τοπική κοινωνία αποφασίζει να απελάσει όσους θεωρούνταν «ταραχοποιοί».¹⁸

Τα Αρχεία της Διεύθυνσης Αγροτικής Ανάπτυξης Νομού Ηρακλείου βρίθουν καταγγελιών προσφύγων, κυρίως γυναικών, για καταπάτηση του κλήρου τους, για αλλαγή συνόρων, για την παρεμπόδιση των αγροτικών εργασιών από τους γηγενείς ή για ζημιές που προκαλούσαν στους αγρούς τους τα ποίμνια των κτηνοτρόφων.¹⁹ Μερικές φορές οι διενέξεις κατέληγαν και σε

16 ΑΔΗΚ, ΚΑ 3.3, 17/3/1923, φάκελος 49, ΒΔΒΗ.

17 *Νέα Εφημερίς*, 19/10/1922.

18 Απέλαση 15 προσφύγων από τα Χανιά γιατί θεωρήθηκαν από τις αρχές ταραχοποιοί, *Νέα Γενεά*, 22/4/1924. Σύσκεψη στο Δημαρχείο Ηρακλείου μεταξύ των προέδρων των διαφόρων σωματείων και του Συνδέσμου Μικρασιατών Προσφύγων Νομού Ηρακλείου: «...απεφασίσθησαν να καταβληθώσιν αι δέουσαι ενέργειαι διά την απέλασιν από των κατοικιών στοιχείων του προσφυγικού κόσμου», *Η Ίδη*, 22/4/1924.

19 α) «...Υποφέρομεν τα πάνδεινα από τους πέριξ εις τον συνοικισμόν μας ευρισκομένους Ανωγειανούς κτηνοτρόφους και ποιμένας οι οποίοι μηδόλως σεβόμενοι τας καλλιέργειας, φυτείας και σπαρτά μας καταστρέφουσι ταύτας ανηλέως με τα πολυάριθμα ποίμνια των χωρίς να δυνηθώμεν ημείς, οι ολίγοι, να αντεπεξέλθωμεν εναντίον αυτών οι οποίοι περισσότεροι τυγχάνουν· ουδέ απλήν παρατήρησιν ημπορούμεν να τους απευθύνωμεν διότι θα υποστώμεν κακώσεις παρ' αυτών μη σεβομένων ούτε ιερόν ούτε όσιον... οσάκις τους καταγέλλομεν καθίστανται ούτοι εκδικητικότεροι και εκ προθέσεως αυτήν την φοράν και εσκεμμένως καταστρέφουσι πάσαν καλλιέργειαν και φυτείαν...»: υπόμνημα αγροτών προσφύγων συνοικισμού Γέννας στον προϊστάμενο της Γεωργικής Περιφέρειας Ηρακλείου, 11/8/1931, φάκελος Γέννα, ΑΔΑΑΝΗΚ· β) «Διά να ενοησήμεν δε πόσας καταστροφάς επιφέρουν εις τας δένδροφυτείας σάς αναφέρω συγκεκριμένως ως παράδειγμα τον Γεώργιον Ζ. Θεοακάκη από την Κόλαινα όστις εφύτευσε 40 κιτρώς και 60 μουρέλα τα οποία έπιασαν κι έγιναν ωσάν βασιλικοί, ως κοινώς λέγεται και σήμεραν δεν υπάρχει κανέν εκ τούτων»: αναφορά του προέδρου του Δουλιού προς τον προϊστάμενο της Γεωργικής Υπηρεσίας, 22/10/1938, φάκελος Δούλι, ΑΔΑΑΝΗΚ· γ) «... Ο ενοικιαστής του βοσκοτόπου Δαμανίων διά του ποιμνίου αυτού, αλλά και ποιμνίων άλλων κτηνοτρόφων εις ους επιτρέπει την βόσκησιν εντός του ρηθέντος βοσκοτόπου υπενοικιάζων εις αυτούς τούτον, ζημιοί εξακολουθητικώς τους πρόσφυγας του ομωνύμου συνοικισμού, βόσκων τα ποίμνια εντός των καλλιεργειών των, κατερχομένων τούτων πολλάκις και μέχρι έξωθεν της οικίας των...»: αναφορά υπαλλήλου της Γεωργικής Υπηρεσίας Ηρακλείου προς τον προϊστάμενό του, 22/6/1937, φάκελος Δαμάνια, ΑΔΑΑΝΗΚ· δ) «... Εις τους Συνοικισμούς Αμουργιέλες και Γουρνιά ένθα οι πρόσφυγες εις ουδεμίαν καλλιέργειαν προβαίνουσιν αναμένοντες την καταδίκην των διά της ενοικιάσεως των γαιών των υπό της ΕΤΕ. Οι εντόπιοι κτηνοτρόφοι επί τη αναγγελία της ενοικιάσεως των ανωτέρω βοσκών υπό της ΕΤΕ λυμαινόνται διά των ποιμνίων των την περιοχή των δύο χωριών. Ιδίους όμματα ειδον, κατά την μετάβασίν μου εις τα Γουρνιά, την επιδρομήν των κτηνοτρόφων διά των ποιμνίων των κατά τας νυκτερινάς ώρας εις τους ελαιώνας, αμπελώνας, εσπαρμένους εκτάσεις και τους κήπους των προσφύγων.

ΑΙΤΗΣΙΣ

Κωνσταντίνος Παπαγιάννης γένος Γκινοφύγιος (προσφυγικός αγέννητος) προσφώνου κληρούχου (1) Γκινοφύγιος Π. Π. Παπαγιάννης μετά της Γεωργίας Παιδιά γένος Γκινοφύγιος (ή αγάμου) και προστάτου οικογενείας αποτελούμενης εκ των (2)

- 1) Παιδιά Γκινοφύγιος 2) Μαργαρίτα Γ. Παπαγιάννη
- 3) Αλέξανδρος Γ. Παπαγιάννης 4) Ευγενία Γ. Παπαγιάννη
- 5) Γεωργία Γ. Παπαγιάννη 6) Νικόλαος Γ. Παπαγιάννης
- 7) 8)

γεωργού (και (3) Αλέξανδρος) κατοίκου Ηρακλείου (όδου αμωαία) Γκινοφύγιος

ΠΡΟΣ
την Έπιτροπην Άπαλλοτριώσεων Ηρακλείου

Δυνάμει των συνημμένων τίτλων μοί εχρηγήθη γεωργικός κλήρος εις την αγροτικήν περιφέρειαν Γκινοφύγιος συγκείμενος εκ των (4) εν τω συνημμένω πρωτοκόλλω αναγραφόμενων κτημάτων:

α) 1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10) 11) 12) 13) 14) 15) 16) 17) 18) 19) 20) 21) 22) 23) 24) 25) 26) 27) 28) 29) 30) 31) 32) 33) 34) 35) 36) 37) 38) 39) 40) 41) 42) 43) 44) 45) 46) 47) 48) 49) 50) 51) 52) 53) 54) 55) 56) 57) 58) 59) 60) 61) 62) 63) 64) 65) 66) 67) 68) 69) 70) 71) 72) 73) 74) 75) 76) 77) 78) 79) 80) 81) 82) 83) 84) 85) 86) 87) 88) 89) 90) 91) 92) 93) 94) 95) 96) 97) 98) 99) 100)

ήτοι συνολικής έκτασεως 12.000 στρεμμάτων. Τούτων παρέλαβον εις την κατοχήν μου ολοκληρώσαν (5) 100%

το έτος , έκτοτε έδωκα μέχρι της 20 Νοεμβρίου 1935 έπληθον έπ' αύταυ κατά τοις μεταβολαίς.

1) ΕΦΥΤΕΥΣΑ (6) και κατέχω τα υπό στοιχεία 57 και 58 έλαιον άνωτέρω κτήματα εις άμπελον, άρξάμενος της έμφυτεύσεως το έτος 1935. παρατόσας αὐτήν το έτος 1935, ήτις έμφύτευσις διατηρείται και σήμερα άποδώσασα καρπούς το έτος 1936 (ή μέλλουσα ν' άποδώσῃ το έτος 1937). 2) Παρεχώρησα σημασιακά εις τόν στρέμματά εκ των γαιών τοῦ κλήρου μου το έτος ή δέ έμφύτευσις τούτων γενομένη το έτος ήδωκάμην (8).

3) Παρεχώρησα σημασιακά εις τόν στρέμματά γαιών μη αναγραφόμενων εις τό πρωτοκόλλόν μου, ή δέ έμφύτευσις τούτων γενομένη το έτος ήδωκάμην (9).

4) ΕΦΥΤΕΥΣΑ άνευ συμπράξεως τρίτων στρέμματά γαιών μη ανα-

Αίτηση κληρούχου για την κατάταξη του ως εμφυτευτή, ΑΔΑΑΝΗΚ

συμπλοκές (χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό του χωριού Κατσικάλι, όπου 100 γηγενείς ενοικιαστές βοσκοτόπων της Γαρίπας επιτέθηκαν σε πρόσφυγες που είχαν διαμαρτυρηθεί στον αγρονόμο για τις ζημιές στους

Η προσφυγική ομάδα Γουρνιών βαίνει ωρισμένως προς διάλυσιν πλείστων εκ των προσφύγων απελπισθέντων τελείως διά τους ανωτέρω λόγους: αναφορά του Επόπτη Εποικισμού Ηρακλείου Ιωάννη Νομίδη προς τον αναπληρωτή Επιθεωρητού Εποικισμού Κρήτης, 31/12/1931, φάκελος Αρουργιέλες, ΑΔΑΑΝΗΚ, και ε) «Αι ζημίες ας υφίστανται οι εγκατεστημένοι πρόσφυγες εκ των γηγενών ποιμένων είναι εξαιρετικώς μεγάλαι... Η Νομαρχία έδωκεν επανειλημμένως διαταγάς εις τας τοπικάς αρχάς. Ουδέν μέτρον, ουδεμία αυστηρά επιβολή του Νόμου»: Αδαμάντιος Κωνσταντινίδης, Επόπτης Εποικισμού Ηρακλείου, Η Παμπροσφυγική, 5/4/1925. Διαμαρτυρία των προσφύγων του χωριού Αποσελέμι γιατί τα ποίμνια των γηγενών κτηνοτρόφων καταστρέφουν τους αγρούς τους, Νέα Εφημερίς, 21/11/1927. Σε πολλές περιπτώσεις η Υπηρεσία Εποικισμού αναγκάστηκε να διαλύσει τις μισθώσεις των βοσκοτόπων με τους κτηνοτρόφους. Παράλληλα προσέλαβε αγροφύλακες για την προστασία των περιουσιών των αγροτών προσφύγων.

αγρούς τους, με ρόπαλα, μαχαίρια και πιστόλια, και άλλους έδειραν, άλλους τραυμάτισαν).²⁰

Έντονη αντιπαλότητα εκδηλώθηκε στη διαχείριση της δημοτικής εξουσίας. «...Κανείς εκ των εντοπίων δεν υπάρχει που να μη θέλη να ιδη και πρόσφυγας αναμιγνυομένους εις τα της διοικήσεως των δημοτικών μας πραγμάτων. Από του σημείου όμως αυτού μέχρι του σημείου να ιδωμεν τον Δήμον Ηρακλείου διευθυνόμενον αποκλειστικώς από πρόσφυγας, δεν υπάρχει ούτε εις Ηρακλειώτης που να το θέλη».²¹

Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως μόνο δύο πρόσφυγες δημοτικοί σύμβουλοι απέκτησαν θέση ευθύνης, παρόλο που είχαν αναδειχτεί πολλοί στο αξίωμα αυτό το διάστημα 1925-1940.

Το 1929 διεκδίκησε το αξίωμα του Δημάρχου Ηρακλείου ο πρόσφυγας Ανδρέας Παπαδόπουλος. Πικρόχολα σχόλια του τοπικού τύπου καταφέρονται εναντίον του υποψηφίου, «... ο οποίος επεριφρόνησε την δυσφορίαν του εντοπίου στοιχείου και ηθέλησε διά παντός τρόπου και παντός μέσου να καταλάβη την Δημαρχίαν... Αλλά ταυτοχρόνως εις τον αγώνα τούτον της αποκτήσεως του τίτλου του Δημοτικού Άρχοντος Ηρακλείου κατέρχεται ο κ. Παπαδόπουλος ως πρόσφυξ. Διότι εις τα κέντρα της πόλεως τα οποία έχουν την ιδιαιτέραν των γλώσσαν και αντίληψιν αλάνθαστον και εις τα χείλη των συνδημοτών... η υποψηφιότης του κ. Παπαδοπούλου ως υποψηφιότης πρόσφυγος πλανάται, ως προσφυγική υποψηφιότης σχολιάζεται, ως προσφυγική συζητείται... Διότι εάν ο κ. Παπαδόπουλος θα ανέτρεχε εις το παρελθόν... θα ελάττιζε τους κόλακας της προσφυγικής του ιδιότητος... εάν κάπου αλλού εστηρίζετο αλλ' ουχί εις τον προσφυγισμόν του...»²²

Το ίδιο επαναλαμβάνεται και κατά τη διάρκεια της θητείας του: «Το πρώτον βασικόν σφάλμα εγένετο αντιληπτόν την επομένην της εκλογής. Επί κεφαλής του Δήμου ετέθη άνθρωπος αδοκίμαστος, μη έχων κανένα άλλον δεσμόν με την πόλιν από την ολιγοχρόνιον εγκατάστασίν του, η οποία δεν απεκλείετο να ήτο και προσωρινή... Ο νέος Δήμαρχος ήτο ξένος προς τας παραδόσεις του Ηρακλείου, προς την ιστορίαν του, προς τας δραματικές περιπετείας του και διά τον λόγον αυτόν δεν δύναται να συγκινηθή, να πονέση, να ενδιαφερθή σαν ένα γηγενή».²³

Πολλοί πρόσφυγες είχαν εκλεγεί στα διοικητικά συμβούλια εργατικών σωματείων, ελάχιστοι αναδείχτηκαν όμως στο αξίωμα του προέδρου. Αλλά ακόμη και αυτοί που εκλέχτηκαν πρόεδροι άσκησαν το αξίωμα αυτό σε σωματεία των, τα οποία δεν έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της

20 *Νέα Εφημερίς*, 3/1/1926

21 *Νέα Εφημερίς*, 6/10/1925.

22 *Ανόρθωσις*, 7/8/1929

23 *Ελευθέρα Σκέψις*, 4/8/1931.

Το καφενείο του Γεωργίου Σασλή στον Άγιο Ιωάννη και το προσφυγικό βιβλίο του Γεωργίου Γεωργαλή (από το εξώφυλλο του βιβλίου της Ευγενίας Λαγουδάκη: *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Δοκιμάκη, Ηράκλειο 2009)

πόλης. Απουσιάζουν εντελώς από τις διοικήσεις σωματείων που επηρέαζαν την οικονομική δραστηριότητα (Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο, Ομοσπονδία Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ηρακλείου και Γεωργικό Επιμελητήριο).

Θα περάσουν πολλά χρόνια μέχρι που να αρχίσει η ενσωμάτωση των προσφύγων στην κοινωνία του Ηρακλείου. Η ενσωμάτωση αυτή αφορά αστούς πρόσφυγες και οφείλεται αφ' ενός στη συχνή επαφή που είχαν με το γηγενές στοιχείο λόγω επαγγέλματος και αφ' ετέρου στην αποδοχή της νέας πραγματικότητας.²⁴

Έτσι, για παράδειγμα, συμμετέχουν σε δημόσιες κοσμικές ή πνευματικές εκδηλώσεις: στον χορό ναυτικής οργάνωσης στο «Μινώα»²⁵, στον χορό του Ορειβατικού Συνδέσμου στο «Ντορέ»²⁶, στη δεξίωση στο πλοίο «Υδρα» με αφορμή την επίσκεψη του στόλου²⁷, στο διοικητικό συμβούλιο της Λέσχης Ηρακλείου²⁸ και στο διοικητικό συμβούλιο της Λέσχης Επιστημόνων.²⁹

Παρ' όλα αυτά, στο διάστημα που εξετάζουμε οι σχέσεις μεταξύ των δύο ομάδων κατέχονται από καχυποψία και επιφυλακτικότητα. Ο πόλεμος και η ίδρυση των αντιστασιακών ομάδων άμβλυνε λίγο τις διαφορές. Θα περάσουν όμως πολλά ακόμη χρόνια μέχρι την πλήρη ενσωμάτωση του προσφυγικού πληθυσμού στο νέο κοινωνικό περιβάλλον.

24 «Είμεθα όλοι πολίται μιάς και της αυτής πόλεως. Έχομεν πλέον κοινά συμφέροντα, κοινά δικαιώματα, κοινά καθήκοντα και κοινήν την πατρίδα με τους παλαιούς κατοίκους του Ηρακλείου. Κατά συνέπειαν από κοινού μετ' εκείνων πρέπει πλέον να βουλευώμεθα και από κοινού να επιδιώκωμεν την πρόοδον και την ευημερίαν του τόπου μετά του οποίου στενώς είναι πλέον συνδεδεμένη και η ιδική μας πρόοδος και ευημερία»: αστοί πρόσφυγες του Ηρακλείου, *Ανόρθωσις*, 2/8/1929. «... Θα συνεχίσωμεν και εδώ τα διακοπέντα υπό τοιαύτας φρικαστικές συνθήκας έργα μας του πολιτισμού εν πλήρει συμπινοία και αγάπη προς τους πρεσβυτέρους ομαίμονας γηγενείς αδελφούς μας... Αντιλαμβανόμενοι δε καλώς την σκληράν πραγματικότητα γνωρίζομεν ότι η ελληνική εν Μικρά Ασία στρατιωτική ήττα και αι μεταπολεμικώς δημιουργηθείσαι εν Ελλάδι εσωτερικάι και ιδίως εξωτερικάι συνθήκαι δεν μας επιτρέπουν ελπίδας και νοσταλγίας διά μίαν επάνοδον... », άρθρο του Ι. Ζερβού, πρόσφυγα, *Η Δράσις*, 28/8/1936.

25 *Η Δράσις*, 6/3/1938.

26 *Η Δράσις*, 5, 6/3/1938.

27 *Η Δράσις*, 31/5/1938.

28 Γεώργιος Κωνσταντινίδης, *Ανόρθωσις*, 10/2/1932.

29 Στυλιανός Δημόπουλος, *Ο Αγών*, 15/6/1934, *Η Δράσις*, 10/6/1934, *Ανόρθωσις*, 2/4/1937.